

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVII

CLASSE DE LANGUE ET DE LITTERATURE

№ 30

Reçu à la IIIe séance de la Classe de langue et de littérature
le 21 mars 2017

Rédacteur
SLOBODAN GRUBAČIĆ
Membre correspondant de l'Académie

BELGRADE
2017

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

Припремљено на III скупу Одељења језика и књижевности
од 21. марта 2017.

У р е д н и к
дописни члан
СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ

БЕОГРАД
2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Коректор
Снежана Крсчић-Букарица

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж
300

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

САДРЖАЈ

Милосав Тешић, <i>Некропола у Дићима селу</i>	1
Предраг Палавестра , <i>Гроб у Ирижу</i>	3
Predrag Palavestra , <i>The Grave in Irig</i>	16
Владета Јеротић, <i>Архејипови</i>	17
Vladeta Jerotić, <i>Archetypes</i>	22
Предраг Палавестра , <i>Гола факћа</i>	23
Злата Бојовић, <i>Дубровник у српској књижевности</i>	29
Милован Данојлић, <i>Једна од улица мога живота</i>	37
Роберт Ходел, <i>О канонизацији књижевности у оквиру језичке глобализације</i>	41
Иван А. Чарота, <i>Белоруско-српски односи као научни проблем</i>	55
Пер Јакобсен, „ <i>Нилс Лине</i> “ <i>Јенса Пејтера Јакобсена као интертекст</i> „ <i>Филипа Латиновића</i> “ <i>Мирослава Крлеже</i>	69
Per Jacobsen, <i>Jens Peter Jacobsen's "Niels Lyhne" as an Intertext for Miroslav Krleža's "Filip Latinovicz"</i>	78
Радомир В. Ивановић, <i>Дојринос Исидоре Секулић развоју савремене његошологије</i>	79
Radomir V. Ivanović, <i>Isidora Sekulić's Contribution to the Development of Contemporary Njegošism</i>	102

Јован Делић, <i>Од епиграфа, преко сонета, до „Рајних другова“, од прве до друге „Европске ноћи“</i>	101
Jovan M. Delić, <i>From Epitaphs, through Sonnets, to "War Friends", from First to Second "European Night"</i>	106
Снежана Милинковић, <i>Још понешто о „комичном“ еју Ђован Паола Лиомпарђа / Zuan Polo Liompardi / Libero del rado stizuxo</i>	107
Snežana Milinković, <i>Alcune chiose sul poeta „buffonesco“ Libero del Rado Stizuxo di Zuan Polo Liompardi</i>	118
Јелисавета Милојевић, <i>Шекспир као неизбежност</i>	121
Зоран Пауновић, <i>Шекспир и Лаза Костић</i>	135

ЈЕЛИСАВЕТА МИЛОЈЕВИЋ

ШЕКСПИР КАО НЕИЗБЕЖНОСТ¹

23. април 2016. 05.05 сати. Извор: Танјуг. *Времеџлов*: „Умро Вилијам Шекспир. На данашњи дан, 23. априла 1616. године, умро је енглески писац Вилијам Шекспир, по многим највећи драмски писац у историји књижевности”. Истакнуто као ударна вест, упадљиво великим, масним словима, троструко већим од свих осталих вести, тридесет и једне на броју. Запажамо да је ударна вест, прва у рангу, могла бити и та да је на тај исти дан рођен Макс Планк, творац квантне теорије, добитник Нобелове награде за физику 1918. године, чији је закон зрачења, Планкова формула, и идеја о дисконтинуитету енергије основ тумачења свих атомских појава. Да није српског националног самозаборава, ударна вест је могла бити и та да је 23. априла, на Цвети, 1815, у Такову подигнут Други српски устанак. Могла је бити али није. Предност је дата песнику. Но, није ли баш овако исправно: поетска над-истина у којој је све друго садржано: тако је Планк у Шекспиру, као и Велики прасак у *Лучи микрокозма*; тако су и таковски јунаци у Шекспиру а сама историја јунак Шекспирове трагедије. Ми у Шекспиру и Шекспир у нама, у свом и нашем времену, од ренесансе до Google-а и андроид апликација, увек отворен и отварањ за рашчитавање, дочитавање, домаштавање и поновно измаштавање лирских изазова – шекспиризација савремености и осавремењивање Шекспира.

¹ Свечана академија поводом четири стотине година од смрти Вилијама Шекспира, Београд, 9. децембар, 2016. године.

Може ли бити случајно да је знаменити филмски глумац Реиф Фајнс баш у Београду, 2011, снимео *Кориолана* (Ralph Fiennes, *Coriolanus*, 2011); може ли бити случајно да је управници Одељења за заштиту од зрачења Института у Винчи, након хаварије 27. марта 2012, неко препоручио да свој нервни пораз победи *Сонетом 66: Сии свега желим у смртии смирење / Видим: врлина к'о њросјак зајушићена, / Нишићавила накићеног шејурење, / Најчистија вера, на зло, одбачена, / Чистији златио срамно њрокоцкано, / Врлина девојачка љрубо обешчаићена, / Савршенствио нејправдом окаљано, / Снага хромошићу онесјособљена, / Умећности од власићи ућућкана, / Будала да лечи човека умног, / Истиина у једностиавности ѡреиначена, / Добро да је роб љосјодара злог. / Сии свега у смрти бих оићићи могао – / Да осћанеш сама, било би ми жао* (превод: Ј. Милојевић). Један и по миленијум након Ескулапа, бога лекарства, и најсветијег античког лечилишта Епидуруса, сведоци смо безусловне вере у исцелитељску моћ поетске и позоришне катарзе. Мислим да би и Ескулап госпођи препоручио *Сонет 66*.

Шекспир је толико потребни *vade tecum* и гледатељки, иначе врло религиозној особи – каже, након премијере представе *Сонета* у Народном позоришту у Београду, 27. фебруара 2014: *Њоѡребан нам је Шекспир – ми смо у ѡранзицији* – мутно, тешко време, на ничијој земљи између прошлости и будућности тражи и очекује да му Шекспир да руку. Одабрала је, дакле, да очекује помоћ од Господа али и од песника, не знајући, наравно, да је Шекспир још од 19. века канонизован и у највишим стручним и уметничким круговима добио статус секуларне библије.

Др Тијана Бојић, виши научни сарадник за област физиологија Института за нуклеарне науке Винча, доктор медицинских наука Универзитета у Болоњи, која се бави сном и несаницом, у своме предавању на научном скупу у Винчи, у пролеће 2014, у прилог својој тврдњи да несаница није само резултат наше немоћи да зауставимо ток мисли већ и нашег намерног подстицања мисли, чиме, својом жељом, остајемо са вољеном особом, наводи Шекспиров *Сонет 27*, завршна два стиха: *Lo thus by day my limbs, by night my mind, / For thee, and for myself, no quiet find* (Shakespeare, *Sonnet 27*, Verses 13, 14) – *Моѡ ѡела и моје гуше немира / Ја сам узрок, а тићи узрок и намера* (превод: Ј. Милојевић). Наука, ето, уз сву строгост својих теорија и метода позива у помоћ, у крунском смислу, и једног песника – Шекспира.

Од Филипа Дејвиса (Philip Davis), професора психологије на Универзитету у Ливерпулу, сазнајемо да и мозак може бити шекспири-

зован (Davis, P. (2008) *The Shakespearied Brain*) па је такав мозак и изучавао. Он је, наиме, користећи ЕЕГ и остале електрофизиолошке методе, пратио стање и реакције Шекспиром стимулисаног мозга на функционалне синтаксичке и значењске помаке и обрте, што су, иначе, Шекспирова омиљена изражајна средства. Показао је да мозак региструје примере типа: *He childed as I fathered* (*Краљ Лир*) или *The hearts that spanieled me at heels* (*Антионије и Клеопатра*) а да је резултат појачана свесност, будност и приправност за нове обрте.

Напоменула бих, у овом контексту, да има истраживања, на пример, генијалног Стивена Бута, која показују да је величина Шекспира више у ономе што остаје испод прага наше пажње него у значењу на које се свесно усредсређујемо. Бриљантном аргументацијом и примерима Бут показује да Шекспир окупира не само нашу свесност већ, и то већим делом, и наше несвесно одакле црпи снагу свог утицаја: на нас утиче не само смисао смисленог већ и смисао бесмисленог (Stephen Booth: *Precious Nonsense*, 1998) и у овом потоњем, каже Бут, лежи величина Шекспира а ја додајем: и неизбежност његовог утицаја на нас. У мом тумачењу, бесмисао, као општи појам, обухватао би, код Шекспира, неустаљене комбинације речи, чак до степена идиосинкразије – Шекспир је сковао стотине речи – њихово сложено асоцијативно умрежавање, вишеструку асоцијативност генерисану двосмисленост, игре речима, и све то удружено са физичким особинама стиха: звуком и ритмом, што, иначе, и у условима не-поетског изражавања остаје ван свесне перцепције. Оваквим бесмислом обилује Шекспиров текст и већ на тај начин постаје значајан. Тај бесмисао има свој смисао и само зато, јер је смислен, може нас занимати: *има неког сисџема у њеџовом лудилу*, каже Полоније за Хамлета (Polonius: *Though this be madness, yet there is method in 't. Hamlet*, чин 2, сцена 2). Додајем, такође, продужавајући нит „спасавања“ као водиљу кроз ову моју беседу, да у овом смисленом бесмислу видим и могућност да се, Шекспиром, ослобађањем од намета логичког мишљења, ослободимо себе самих.

Ослободити се Шекспиром може се на више начина, на пример, катарзом коју ћемо доживети преводећи Шекспира. Превођење можемо схватити као исцелитељски метод: превођење као путовање, руку под руку са песником, које има свој почетак: интелектуални и емотивни, има свој ток и свој крај, где се песничкој руци-водиљи препушта са поверењем, емпатијом и наклоношћу е да би се на тај начин, уз песника, доживела катарза и завршио пут са осећањем среће а преводна решења да никну само на местима, где по нужди ствари, песничко-

вом промишљу, треба да никну и онда кад им дође време. Преводећи Шекспирове *Сонете* била сам срећни сведок благотворности оваквог путовања.

Наша потреба за Шекспиром, неизбежна колико и потреба за самоспасавањем, препозната је и институционално: Шекспир је ушао у школски систем, у Британији од 1870, и постао ефикасно средство културне експанзије и, касније, успостављања културних веза: мото Шекспировог друштва Британске империје (British Empire Shakespeare Society), основаног 1901, гласио је: *Using no other weapon but his name* (користишћи ни једно друго оружје осим његовог имена). Британија и даље учвршћује своју културну позицију Шекспиром. Године 2014, 12. септембра, ВВС је објавио вест да је влада Велике Британије дала милион и по фунти за превод сабраних дела Вилијема Шекспира на кинески а у образложењу се каже да је ово „бриљантан начин“ приближавања двеју култура и ојачавања веза и „да нема бољег начина него да се Шекспирова дела користе у ту сврху“ (Mr. Jarid, ВВС, 12 September 2014). Део ове културне мисије јесте и светска турнеја Краљевског Шекспировог позоришта (Royal Shakespeare Company). *Хамлета*, у извођењу Глоб театра (The Globe Theatre) видео је и Београд а *Хенрија Шестој*, Народног позоришта у Београду, видео је Лондон – Шекспир у очекиваној, ма како специфичној, али глобалној, магичној резонанци са нама и нас са њим.

Кренућемо сада трагом једне вести објављене у америчком часопису *The New Yorker*, 6. октобра 2015, у којој се каже да је управо покренут Пројекат за превођење Шекспира на савремени амерички (енглески) језик. Вест је дочекана са огорчењем али и одобравањем, што аутор (Pollack-Pelzner, 2015) смешта у историјски контекст а ја, исто, решавам да ову опречност и двострукост става испратим на путу кроз време и ставим у контекст пола миленијума дуге приче, од Шекспирових до данашњих дана, о језичком, уредничком, редитељском и преводилачком рашчитавању и прилагођавању, разградњи, доградњи и надградњи Шекспирових текстова, приче која се креће у дијапазону од екстремних и опречних ставова у односу на, с једне стране, недодиривост Шекспировог језика у којем је, кажу, пре него у ликовима и радњи, све благо овог света и крајње слободе сценског изражавања и, са друге стране, става да је, кад је у питању Шекспиров језик, свака манипулација дозвољена али не и сценска: време и простор су се морали поштовати. Освртом ћу покривати време од 17. века до данас: од рестаурације, викторијанског и романтичарског периода до савремених до-

гађања. Вишевековна дебата да се сумирати простим питањем: треба ли Шекспира стандардизовати или, пре, Шекспира поставити као стандард? Спасовање Шекспира од себе самог или од нас? Одијум који је у јавности изазвала поменута вест о превођењу Шекспировог опуса на амерички енглески вербализован је убојитим коментарима који се, у екстремном облику, односе на ментални капацитет Американаца а поставља се питање: да ли то значи да ће Шекспир бити преведен помоћу емотикона и акронима. Није тешко замислити колико се цео подухват, и превођења а и читалачког разумевања, усложњава чињеницом коју истичем: укупан Шекспиров вокабулар износи двадесет четири хиљаде речи – Хомеров, поређења ради, износи мање од девет хиљада а Дантеов, у *Божанственој комедији*, једва шест хиљада. Позадина оволике огорчености идејом о превођењу јесте, у ствари, уверење да је Шекспир канон, стога недодирив, и да се, императивно, мора спасти од нас. Овакав однос према Шекспиру да се испратити, кроз историју, до данашњих дана, а истини за вољу, и супротни став (Pollack-Pelzner, 2015): да Шекспиров геније треба ослободити форме обскурног, идиосинкратичног, архаичног и вишеструко енигматичног језика јер ће само тако тај ослобођени „дух“ допрети до нас – дакле, да би резоновао са нашом осећајношћу Шекспира најпре треба спасти од себе самог. Знаменити спасиоци Шекспира од себе самог, који су га васкрсавали интервенцијама на „застарелом“ пишчевом језику, удаљеном седамдесет година од њиховог, језика доба рестаурације, били су, на пример, Џон Драјден (John Dryden) и Вилијем Девенант (William Davenant); прерадили су Шекспирову *Буру* (*The Tempest*) доведши је „у ред“ сходно налозима неокласицизма. У Прологу својој *Бури* (*The Tempest or The Enchanted Island*) кажу, у херојском дистиху, да је њихова драма процветали изданак из корена моћног посеченог дрвета али је магија искључиво Шекспиров домен и њу нико не може подражавати (*But Shakespear's Magick could not copy'd be, / Within that circle durst walk but he*). Шекспиров оригинал је, напоменућемо, игран тек 13. октобра 1838. а поставио га је, у Лондону, у то време најчувенији глумац Шекспирових рола и менаџер Вилијем Мекриди (William Macready). Слична судбина је задесила и *Укроћену ѓороијег* (*The Taming of the Shrew*), која је чекала равно три стотине година након свог ренесансног дебија да буде изведена у оригиналној верзији, 1887. године. Исти однос према Шекспиру, у доба рестаурације, имао је и Џон Краун (John Crowne), који је *Хенрија VI* (*Henry VI*), како сам каже, зачинио пикантним речима (*The Mystery of Civil War*, адаптација Шекспировог *Хенрија*

VI, део 2 и 3). И знаменити и вољени Џон Милтон (John Milton), који је, иначе, сматрао да је Шекспир сам собом начинио споменик који се уздиже до божанских висина (John Milton, *On Shakespeare*, штампано као *Εἰσηγήσις* у другом фолио издању, 1632), сматрао је Шекспира натуршчицом коме недостаје знања и вербалног умећа да уобличи машту (...*sweetest Shakespeare, Fancy's child, / Warble his native wood-notes wild*, Milton, *Il Penseroso*). Џон Денис (John Dennis) је сматрао да су Шекспирови стихови крути и исфорсирани, груби и немузикални тако да је он лично прештимовао *Кориолана*. Песник Нејхам Тејт (Nahum Tate), *poeta laureatus*, оживео је текст *Краља Лира* својом, по лошем гласу чувеном, адаптацијом из 1681. За Шекспиров сиже каже да је неправичан и да га треба учинити правичним – *for 'tis more difficult to Save than 'tis to Kill* (Tate, N: *The History of King Lear, The Epistle Dedicatory to Thomas Boteler*, 1681), да су слике и језик чудни и изненађујући, разнизани драгуљи – бљештави али у нeredу – те их треба пренизати и надоместити све оно што недостаје у смислу реда и вероватноће (Tate, N. *ibid*). Та, „правична“, верзија *Краља Лира* живела је на сцени век и по. Осамнаести век је, такође, био заокупљен интервенцијама на Шекспировом тексту, што је подразумевало правописне измене али и песничко-уредничке: из перспективе нашег времена анатеме вредни помена у овом смислу јесу Александар Поуп (Alexander Pope) у свом издању Шекспира из 1725. и Семјуел Џонсон (Samuel Johnson), који је Шекспиров језик сматрао удворичким а неодољиву фасцинираност и опседнутост вишезначношћу, бесмислицама и игром речи његовом фаталном Клеопатром због које је, са задовољством, изгубио царство (*'It (quibble) has some malignant power over his mind, and its fascinations are irresistible'. 'A quibble was to him the fatal Cleopatra for which he lost the world, and was content to lose it'*. Samuel Johnson, *Preface to Shakespeare*, 1765, одељак 44). Изгубио или добио? Мислим да је добио царство – и то какво!

Деветнаести век се, углавном, бавио спасавањем Шекспира од нас: стандардизација Шекспира замењена је Шекспиром као стандардом. У врхунским песничким, критичарским и уметничким круговима Шекспир је канонизован и постао секуларно Свето писмо – у *инкарнацији најближи божјијем оку*, рекао је Лоренс Оливије (Laurence Olivier: *Shakespeare – the nearest thing in incarnation to the eye of God*). Није више било важно да ли су или нису испоштоване аристотеловске и неокласицистичке нормe – величао се духовни капацитет Шекспирове уметничке визије и разобручена снага речи и језичких асоцијација.

Шекспир је почео да се враћа Шекспиру, да му се дају права на јединственост и самосвојност. Уколико би и било некаквих нејасноћа, онда то није могло бити до Шекспира већ до нас, до наше немоћи да га разумемо. Бернард Шо је приметио да постављање Шекспира ван критичарског домашаја води бардолатрији – обожавању Барда (Bernard Shaw, Предговор збирци *Three Plays for Puritans*, 1901). То јесте тачно али, додајем, искрености за вољу, није ли и нас обожавање Барда окупило и данас на овом месту, њему у част? У оквиру настојања да се Шекспир врати Шекспиру, 20. век карактерише трагање за оригиналом а енорман фокус се ставља на проблем аутентичности Шекспировог текста. У ситуацији кад нема сачуваних рукописа, савремена издања и позоришни и филмски сценарији руководе се искључиво вероватноћом, комбинујући одељке из најранијих кварто и фолио издања и пратећи историјски редослед уредничких поправки у случајевима кад је требало разрешити текстуалне несагласности. Нортоново издање Шекспирових сабраних дела (The Norton Edition), тако, садржи три различита текста *Краља Лира*: кварто верзију, фолио верзију и комбиновану верзију. Интернет издања дају седам различитих текстова *Краља Лира*. Прича о аутентичности Шекспирових текстова још увек није завршена: управо је, 26. октобра 2016, у свим медијима, сензационално одјекнула вест да је Кристофер Марлоу (Christopher Marlowe) званично проглашен коаутором сва три дела драме *Хенри Шесћи* и да ће у наредном издању издавач Oxford University Press објавити ову драму под именом обојице аутора.

Навешћу и један пример мог личног искуства са изазовом трагања за оригиналом и опредељењем, са чим сам се, неретко, суочавала преводећи Шекспирове *Сонеће*. Ево примера из Шекспировог *Сонеће* 20 где се чувена прва два стиха разликују од издавача до издавача: *A Woman's face with natures owne hande painted, / Haste thou, the Master Mistres of my passion* (The 1609 *Quarto Version*); *A woman's face with nature's own hand painted, / Hast thou, the master mistress of my passion* (1997 *Arden Shakespeare*); *A woman's face with Nature's own hand painted, / Hast thou, the master-mistress of my passion* (1986 *New Penguin Shakespeare*, 1996 *New Cambridge Shakespeare*). Очигледна је разлика на кључном месту: *Master Mistres* (Quarto, 1609); *master-mistress* (CUP; Penguin); *master mistress* (Arden), што говори о различитом уредничком рашчитавању Шекспировог оригинала и примеравање, намерно или ненамерно, том и таквом тумачењу. Сложеница или двочлани именички низ? Од решења ове дилеме зависи значење. Сложеница одговара

ономе што жели да види толико актуелна *queer* књижевно-теоријска оријентација (*Queer Theory*). Напомињем да Кварто издање, као и Арден, текстуално не подржавају ово решење, па би тако, ако ни због чега другог, било неадекватно преводно решење у српском: *žosīodary-žosīo moјих sīprasīи* (Д. Анђелиновић) и *žosīodary-žosīo моје жуђи* (С. Раичковић).

У контексту приче о аутентичности Шекспировог текста јасно је уочити да је почетна позиција преводиоца деликатна: подразумева, у сваком тренутку, активан однос према тексту оригинала, који у различитим издањима може бити различит, опредељења на сваком кораку, озбиљно познавање језика и књижевног опуса аутора, на шта ће се, као на добар темељ, наслонити таленат за превођење и стиховање. Лако је претпоставити шта ће се десити ако је знање мало или га нема уопште – било је угледних литерата који су преводили са језика које не знају, историја бележи ноторни пример Езре Паунда, а у нашој средини, наведимо само Назора и Раичковића који су преводили Шекспира а да нису знали енглески. Они су били и институционално подржани уверењем да је познавање језика оригинала пожељно али не и *sine qua non* и да је *интуиција* врхунски критеријум. Бојим се да ако се уведе интуиција као довољан и крунски услов за превођење, а управо за то се залаже председник Удружења књижевних преводилаца (Милош Константиновић: интервју, Радио Београд, Други програм, фебруар 2014), онда следи да је *све могуће* и тада сваки разговор о квалитету превода постаје беспредметан. Реч на додели признања за превођење Српског ПЕН центра за 2011. годину, лауреат Гојко Лукић насловио је: „Опасни људи“ („Политика“, 10. јун 2011). Говорећи о интеракцији између дела које се преводи и преводиоачеве личности он каже да се преводиоачеви дубоки пориви одражавају на превод, што отвара застрашујуће перспективе и што значи да су преводиоци потенцијално опасни људи. Анализирајући преводе Шекспирових *Сонета* на српски била сам тужни а некад и озлојеђени сведок онога што се деси кад се на недовољно знање наслони хипертрофирани преводиоачев его и креативна фрустрација. Наводим цитат из поменуте Лукићеве беседе у којем објашњава опасне људе: „...али ко зна шта све може да нас вреба иза угла неке опскурне реченице: клептоманско харање наративним простором, мегаломанија, параноја, хипертрофија или астенија маште, суви цензорски дух, варљива илузија знања, или необуздана издашност“. Ја бих додала да се „опасни људи“ често крију иза онога што се зове „уметничка слобода“ – *Licentia poetica*. Они који упражњавају

песничку слободу, свесно или несвесно, претпостављају да је она у потпуности дискреционо право преводиоца и да је публика мора толерисати и одобрити. Намеће се, ипак, једно питање: где су границе песничке слободе и кад преводилац почиње да искривљује и угрожава оригинал? На ова питања дужан је да одговори критичар превода. „Слабим преводима можда и не би требало посвећивати већу пажњу него слабирим оригиналним делима да није у питању лажно представљање изворника. Слаб писац говори само у своје име, лош преводилац позајмљује свој глас и великим песницима. (...) Критичар превода једини је бранилац незаштићеног аутора изворника“ (Радивоје Константиновић: 1981:123). Богдан Поповић је написао за превод Лазе Костића да је један од најслабијих превода у нашој књижевности а Јован Скерлић каже да је „Костић својим преводима одузео Шекспиру све његове врлине и додао му све своје мане: његови преводи нису Шекспир но трагедија Шекспира“ (наведено према: Клајн: „Шекспир код Југословена“, 232). Преводи Светислава Стефановића су такође били оштро критиковани и ту је предњачио Велимир Живојиновић. У свом есеју „Шекспирови сонети“ Милош Црњански упоређује „са згражањем чега све има у најновијим преводима тих сонета“ и каже, надаље, да је уверен да ни најуспешнији превод изворног књижевног, песничког дела не може заменити оригинал (Црњански: „Шекспирови сонети“ 1929–1930, 1966: 107) а разлог томе види у „грозном сиромаштву наших израза“ (ibid, 107). За *Сонети* 43, који сматра Рембрант сонетом збирке, каже да је непреводив (ibid, 112) али ипак даје свој превод одакле наводимо куплет, који, иначе, треба да је круна песме, који код Црњанског гласи: *Дани сви су ноћи, кад си невидљив ти / А ноћи сјајни дани кад те снови доведу ми* (ibid, 112). Нисам убеђена да овакав превод илуструје тезу о „грозном сиромаштву наших израза“ – пре бих се запитала: не илуструје ли ово, можда, грозну немоћ преводиоца да дорасте снази оригинала и преводилачком задатку? Шта ја мислим о преводима Шекспирових *Сонета* на српски рекла сам у књизи *Шекспир: Сонети*, Београд: Филолошки факултет у Београду, 2012. Систематским увидом у преводе Анђелиновића и Раичковића указала сам, свим расположивим академским средствима, на бројне, грубе, материјалне пропусте у смислу промашеног значења. Превод не може бити добар ако је нетачан и сматрам да је дужност универзитетског професора, сваког стручњака за језик и преводиоца да, *империативно*, стане у одбрану песника – аутора оригинала и исправи грешке претходника. „Лош превод утиче и ствара последице у будућности, трајно“ (Брани-

мир Живојиновић: 1981 : 267). Додајем да услед рђавог превода, који промаши оригинал, трпи књижевна критика и историја књижевности – она која се не бави директно изворником већ се ослања на овакве преводе, не претпостављајући да је превод нетачан; такође, трпи и позориште: невалидни текст превода уводи и редитеља, и глумце, па онда и публику, у перпетуум неодговарајуће и лоше интерпретације. Део негативног преводилачког наслеђа носи и *Прво српско издање Сабраних дела Вилијема Шекспира*, које је, иначе, добило награду Издавачки подухват године 1995. а, потом, и ово најновије, *груђо издање, из 2011*, идентично првом у преводном делу, где су само прештампани преводи седам деценија стари.

Овом пригодом, на четирестоту годишњицу од смрти Барда, желела бих да кажем да би требало поново превести Шекспирова дела на српски, после више од пола века. Зашто преводити већ преведено? Одговор је: из најмање четири разлога. Превођење поезије – Шекспир је био и песник у драмама и драмски писац у песмама – јесте најзахтевније па, тако, увек може друкчије и боље, будући да је превод само *ајроксимација идеалу* а не и само постигнуће идеала. Са друге стране, поновни преводи су нужни јер је и наше разумевање текста друкчије, обогаћено новим увидима савремене шекспирологије. Треће, сам језик је динамичан у свом временском и друштвеном развоју па у извесном моменту језик превода престаје да комуницира са публиком. Коначно, и најважније, нови преводи су нужни кад се, експертизом, установе озбиљни пропусти у претходним и тад се, императивно, мора бранити оригинал. Волела бих кад би се донела и остварила одлука о поновном превођењу Шекспира на српски, што би било од баштинскога значаја, а част доношења и остварења такве одлуке да припадне мом и нашем времену. Данас или у неком другом времену, кад год, сасвим је извесно, по налогу нужности, сретће се неизбежност овакве одлуке и Шекспир као неизбежност.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Barton, John. "Playing Shakespeare 2 of 9: Using the Verse." Filmed 1984. YouTube video, 49:08. Posted April 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=H3rMaHqH2TE>.
 ----- "Playing Shakespeare 4 of 9: Set Speeches & Soliloquies." Filmed 1984. YouTube video, 51:23. Posted April 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=bWt54ABOdzg>.
 ----- "Playing Shakespeare 9 of 9: Poetry & Hidden Poetry." Filmed 1984. YouTube video, 52:32. Posted April 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=qAHJnjYqTik>.

- Bečanović-Nikolić, Zorica. "Shakespeare's Sonnets in Serbia." In *William Shakespeare's Sonnets, For the First Time Globally Reprinted. A Quatercentenary Anthology 1609–2009*, edited by Manfred Pfister and Jürgen Gutsch, 587–596. Dozwil: SIG-NAThUR, 2009.
- Бечановић-Николић, Зорица. „У трагању за Шекспиром“ Предговор за *Сабрана дела Вилијема Шекспира*, друго издање. Београд: Завод за уџбенике и Досије студио, 2011.
- Blakemore Evans, Gwynne, ed. *William Shakespeare: The Sonnets*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Бертолино, Никола. „О критици превода поетских дела.“ у *Теорија и поетика превођења*, уредник Љубиша Рајић, 159–176. Београд: Просвета, 1981.
- Booth, Stephen, ed. *Shakespeare's Sonnets*. New Haven: Yale University Press, 1977.
- Booth, S. *Precious Nonsense*. Oakland, CA: University of California Press, 1988.
- Christopher Marlowe Officially Credited As Co-Author Of 3 Shakespeare Plays. <http://www.npr.org/sections/thetwo-way/2016/10/24/499144368/christopher-marlowe-officially-credited-as-co-author-of-3-shakespeare-plays> Приступљено децембра 2016.
- Coriolanus Trailer Official 2012 [HD]* – Ralph Fiennes, Gerard Butler [shttps://www.youtube.com/watch?v=pX6M7qbyGs](https://www.youtube.com/watch?v=pX6M7qbyGs) Приступљено маја 2016.
- Црњански, М. (1929–1930) „Шекспирови сонети“. *Сабрана дела Милоша Црњанског. Есеји*. Просвета, Матица српска, Младост, Свијетлост. 1966. 97–137
- Данојлић, Милован. „Песник као преводац.“ у: *Теорија и поетика превођења*, уредник Љубиша Рајић, 243–260. Београд: Просвета, 1981.
- Davenant, W. and J. Dryden. *Preface and Prologue to The Tempest or The Enchanted Island*. <https://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/tempest.html> Приступљено маја 2016.
- Davis, P. *The Shakespeared Brain. Literary Review* 356, 2008. 30–31
- Dobson, M. *The Making of the National Poet. Shakespeare, Adaptation, and Authorship, 1660–1769*. Oxford: Clarendon Press (1992, прештампано 2001).
- Hecht, Anthony. Introduction to *William Shakespeare: The Sonnets*, edited by Gwynne Blakemore Evans, 1–28. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Johnson, Samuel. *Preface to Shakespeare*. 1765 In *Famous Prefaces. The Harvard Classics*. <http://www.bartleby.com/39/31.html> Приступљено маја 2016.
- Kerrigan, John, ed. *William Shakespeare: The Sonnets and A Lover's Complaint*. Harmondsworth: Penguin Books, 1986.
- . Introduction to *William Shakespeare: The Sonnets and A Lover's Complaint*, 7–63. Harmondsworth: Penguin Books, 1986.
- Клајн, Хуго. *Шекспир и човештво*. Београд: Просвета, 1964.
- . „Шекспир код Југословена.“ У *Шекспир и човештво*, Хуго Клајн, 228–242. Београд: Просвета, 1964.
- Константиновић, Милош. Интервју, уредник Мелиха Правдић. *Спорови у култури*. Радио Београд, Други програм, фебруар 2014.
- Константиновић, Радивоје. „О превођењу поезије.“ У *Теорија и поетика превођења*, уредник Љубиша Рајић, 119–139. Београд: Просвета, 1981.
- Костић, Веселин. „Енглески сонет“ (предговор књизи: *Пет векова енглеског сонетџа* избор и препев Зорана Кокир), 5–13. Београд: Гутенбергова галаксија, 2003.

- Кот, Јан. *Шекспир наш савременик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1963. Превод: Петар Вујичић.
- Landry, Hilton. *Interpretations in Shakespeare's Sonnets*. Berkeley: University of California Press, 1963.
- Levin, Phillis, ed. *The Penguin Book of the Sonnet: 500 Years of a Classic Tradition in English*. London: Penguin Books, 2001.
- Lukić, Gojko. *Gojko Lukić: Opasni ljudi*. Izvor: Politika, 10. jun 2011, 23:12 <http://www.vesti.rs/Kultura/Opasni-ljudi.html> приступљено маја 2016.
- Милојевић, Јелисавета. *Шекспир: Сонети*. Избор, превод, предговор. Београд: Филолошки факултет, 2012.
- Milojević, J. 'Untying the Knot: Shakespeare's Sonnets 27 and 144 in Serbian Translations'. *Belgrade BELLS*, Volume 6, 2014. 43–60
- Milojević, Jelisaveta. 'Over and beyond: the fusion of truth and poetry in Shakespeare's Sonnet 20 and its Serbian translations'. *Belgrade BELLS*, Volume 7, 2015, 33–51
- Murray, B. (ed.) *Shakespeare Adaptations from the Restoration Five Plays*. Fairleigh Dickinson University Press, 2005.
- На сцени "Раша Плаовић" премијерно изведена представа "Шекспир: Сонети" <http://www.narodnopozeriste.rs/na-sceni-rasa-plaovic-premijerno-izvedena-predstava-sekspir-soneti>
- Pfister, Manfred and Jürgen Gutsch, eds. *William Shakespeare's Sonnets for the First Time Globally Reprinted. A Quatercentenary Anthology 1609–2009*. Dozwil: SIGNA-ThUR, 2009.
- Pollack-Pelzner, Daniel. 'Why We (Mostly) Stopped Messing With Shakespeare's Language'. <http://www.newyorker.com> Приступљено 9. априла 2016.
- Pound, Ezra. *Ripostes*. London: Swift & Co, 1912.
- Radioaktivni materijal u Vinči čuvaju u podrumu <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/radioaktivni-materijal-u-vinci-cuvaju-u-podrumu/t9ryhfh> Приступљено маја 2016.
- Рајић, Љубиша, уредник. *Теорија и њојшика превођења*. Београд: Просвета, 1981.
- Рајић, Љубиша. "О превођењу с превода." у *Теорија и њојшика превођења*, уредник Љубиша Рајић, 201–218. Београд: Просвета, 1981.
- re: shakespeare Using technology to unlock Shakespeare: <http://www.samsung.com/uk/discover/news/bringing-shakespeare-to-life-through-technology/> Приступљено маја 2016.
- Рибникар, Владислава. „Шекспирова игра сенки“. Предговор за *Сабрана дела Вилијема Шекспира*, друго издање. Београд: Завод за уџбенике и Досије студио, 2011.
- Сабрана дела Вилијема Шекспира*, прво издање. Београд: Досије и Службени лист СРЈ, 1995.
- Сабрана дела Вилијема Шекспира*, друго издање. Београд: Завод за уџбенике и Досије студио, 2011.
- Станивуковић, Горан. „Шекспирова естетика малих облика: портрети у Сонетима.“ Предавање, Филолошки факултет, Београд, 5. децембар, 2014.
- Shakespeare, William. *Poeme i soneti (Poems and Sonnets)*, preveo Danko Angjelinović, Beograd: Kultura, 1966.
- Shakespeare, William. *Soneti (Sonnets)*, prepev: Stevan Raičković po proznom prevodu Živojina Simića. Beograd: Prosveta, 1966.

- The Shakespeare Glossary*. <http://www.shakespeare-online.com/glossary/>.
- Shakespeare, William. *Poems and Sonnets: Booklover's Edition*. Edited by The University Society and Israel Gollancz. New York: University Society Press, 1901. *Shakespeare Online*. August 20, 2009, приступљено 14. фебруара 2012, <http://www.shakespeare-online.com/sonnets/sonnetthemes.html>
- Tate, Nahum. *The History of King Lear*. London, 1681. <https://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/tatelear.html> Приступљено маја 2016.
- Вилсон, Џ. Довер (Wilson, J. Dover). *Суштина о Шекспиру (The Essential Shakespeare)*. Превео Боривоје Недић. Београд: Култура, 1959.
- Времејлов*: Умро Вилијам Шекспир 23. април 2016. | 05:05 | Извор: Тањуг http://www.rtv.rs/sr_ci/vojvodina/novi-sad/vremeplov-umro-vilijam-sekspir_712096.html Приступљено маја 2016.
- Wilson, J. Dover, ed. Shakespeare, William. *The Works of Shakespeare*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- Wright, George T. *Shakespeare's Metrical Art*. Berkeley: University of California Press, 1988.
- Wheeler, David. ed. *Coriolanus. Critical Essays*. London & New York: Routledge, 2015 https://books.google.rs/books?id=w4YGC AAAQBAJ&pg=PA296&lp-g=PA296&dq=john+dennis+Coriolanus&source=bl&ots=IAz-jz6q8b_&sig=gSnNtSCMgd5hCyfZmPervm2BD5A&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKewisia_4z_bQAhXErxoKHexYDo4Q6AEINTAE#v=onepage&q=john%20dennis%20Coriolanus&f=false Приступљено маја 2016.
- Живојиновић, Бранимир. „Белешке о превођењу.“ У *Теорија и поезика превођења*, уредник Љубиша Рајић, 261–278. Београд: Просвета, 1981.